

Nigar Zeynalova
AMEA Folklor İnstitutunun dissertantı
zeynalova.nigar.a@gmail.com

ARXAİK MOTİVLİ MƏTNLƏRDƏ ESXATOLOJİ ELEMENTLƏRİN SEMANTİKASI

Açar sözlər: *Nuh, mif, hami, mifologiya, folklor, esxatologiya, arxaik mifologiya, kosmoqoniya, təqvim mifləri, mifoloji obraz.*

Key words: *Noah, myth, everyone, mythology, folklore, eschatology, archaic mythology, cosmogony, calendar myths, the image of mythology.*

Ключевые слова: *Ной, миф, покровитель, мифология, фольклор, эсхатология, архаическая мифология, космогония, календарные мифы, мифологический образ.*

Müasir dünya mifologiyalarının əhatə etdikləri problemlər vaxtilə arxaik mifologiyalarda da olmuş, dövrümüzün mifologiyalarına varislik ənənəsi vasitəsilə daxil olmuşdur. Alt mifologiya adlandırdığımız arxaik Şərqi və Qərbi mifologiyalarının əsasında dünyagörüş sistemi kimi qədim elam, şumer, akkad, babil, hett, hind, Çin, Misir, Uqarit, kelt, skandinav, german, roman və b. mifologiyaları durur.

Arxaik motivli mifoloji mətnlərdə esxatoloji elementlərin semantikasi ilə bağlı problem müstəqil tədqiqatın predmetidir. Hazırkı məqalənin məqsədi qeyd olunan problemin bəzi aspektlərinə toxunmaqdır.

Bu mifologiyalarda təsvir edilən qədim miflər, tanrılar, ilahələr, mifoloji görüşlər, hadisələr, mifik obrazlar və s. müasir mifologiyalarda da qismən və ya əhatəli şəkildə təkrar olunur. Belə təkrar olunmalar daha çox mif süjetlərinə və obrazlarına aiddir. Arxaik mifologiyalarda da kosmoqonik, etnoqonik və təqvim mifləri öz zamanlarının ruhuna uyğun olaraq yazıya alınmış və, qismən də olsa, bizə gəlib çatmışdır. Bu miflərdə dünyanın yaranması, qədim etnosların tarixi və mifoloji kökləri, əcdad, totem, kult, tanrı, dünyagörüş sistemi, mədəni qəhrəman və demiurq məsələləri, qədim mifoloji kitabları haqqında məlumatlar verilir, insan-tanrı qarşıdurmaları, yeraltı dünya, tartar, mifik demonlar, mifoloji pərilər və ilahələr təsvir olunur. Arxaik mifologiyalardan bizim mifologiyalara transferlər olduqca azdır və bu, mütəşəkkil xarakter daşımır, süjet və motivlərlə bağlı əlaqələrdən isə cüzi danışmaq olar. Arxaik mifologiyalarda kosmoqonik miflər və onların mifoloji xüsusiyyətləri bu gün də maraq doğurur, elmi əhəmiyyət daşıyır.

Çünki bu mifologiyalarda qədim xalqların arxaik dünyagörüşü, mifoloji sistemləri qorunur və bəzi cüzi əlaqələr bu mifoloji sistemləri genezis, dil, və düşüncə baxımından öyrənməyə bizdə maraq doğurur.

Arxaik zamanlarda yaşadığımız ərazilərdə vaxtilə yaşayan qədim etnosların mifologiyaları genealoji baxımdan bizə yaxındır, milli kodlarımızın gizli işarələrini onların mifoloji-bədii sistemində tapa bilərik. Ən qədim arxaik dövrlərdə qəbilə və etnosların tarixi köçü nəticəsində bu milli-mifoloji dəyərlər də qarışır, bu gün bizə anlaşılmaz düşüncə tipi kimi görünür. Buna görə də arxaik mifologiyalarda kosmoqoniya haqqında çoxlu məlumatlara rast gəlinəndə, bu dünyagörüşü təsdiq edən mətn tipləri olduqca azdır. Bu, arxaik mifologiyada esxatologiya ilə bağlı təsəvvürlərin azlıq təşkil etməsi ilə bağlıdır. Rast gəlinən mif mətnləri də esxatologiya haqqında danışmağa az imkan verir. Bu, bəlkə də, ən qədim arxaik dövrlərin esxatologiya haqqında baxışlarının onlar tərəfindən necə qiymətləndirilməsindən asılıdır. Əlimizdə olan nümunələrdə esxatologiya mətnin üst qatında deyil, arxaik dünyagörüşə uyğun olaraq tutqun şəkildə ifadəsini tapmışdır. Məsələn, şumer və akkad mifologiyalarındakı qədim dastanlarda esxatoloji, axirət düşüncəsi müasir mifologiyalardakı qiyamətdən tamam fərqlənir. “Bilqamıs” dastanında teoloji və kosmoqonik dünyagörüşə çox rast gəlinir. Allahlar arasındakı mübarizə, konfliktlər, hakimiyyət məsələləri, o dünyaya, yeraltı dünyaya getmək və qayıtmaq esxatologiya haqqında, dünyanın sonu ilə bağlı məsələlərə hələ işıq salmır. “Bilqamıs” dastanı çoxallahlıq dövrünün məhsuludur. Bu cür qədim mifologiyalarda esxatoloji tanrıların ölümü ilə bağlı olur və mətnlərdə də tanrı mənşəli qəhrəmanlar əks olunduğundan dünyanın sonu dərkəilməzdir. Dastanda da Bilqamıs tarixi-bədii obraz kimi verilir. Onun tarixi-mifoloji şəxs olduğunu aşağıdakı parça da sübut edir:

O, [bütün insanlardan] əzəmətli, ucadır.

O, insandır, yarıdan çoxu tanrıdır, ancaq

Heç kəs ona tay olmaz – onun görkəminə bax! [1, 160 – 161]

Bilqamısın qəhrəman kimi dastanda təriflənməsinə çox səhifələrdə rast gəlinir. Bütün esxatoloji miflərdə rast gəlinən tanrı mənşəli qəhrəmanlar axirət mifinin qəhrəmanları kimi xaosun aradan qaldırılmasında iştirak edirlər. “Bilqamıs” dastanında da xaosu təmsil edən Humbabadır. O, xüsusi dini hazırlıqdan sonra Şamaşın xeyir-duasını alıb, dostu Enkidu ilə birgə Sidr meşəsinə gedir. Mətnə deyilir ki, *“Eposun hett dilinə tərcüməsinin bir parçasından görünür ki, qəhrəmanlar sidri qırmağa girişirlər. Ancaq Humbabanın peyda olması onları çox qorxudur. Lakin Şamaş göydən onlara qışqırır ki, qorxmasınlar və onların köməyinə səkkiz külək göndərir, bunun kö-*

məyi ilə qəhrəmanlar Humbabaya üstün gəlirlər. Humbaba yalvarıb aman istəyir, lakin Enkidu onu bağışlamağı Bilqamisa məsləhət görmür. Bundan başqa Humbabanın “şüa geyimliləri”ni ayrı-ayrılıqda öldürmək də lazım imiş. Məzmunun davamı yalnız “Qədim Babil versiyası”ndan “Bauer fraqmenti” adlanan parçadan məlumdur” [1, 131].

Sonrakı şeir parçalarından məlum olur ki, dostlar möhkəm zərbə ilə Humbabanı vurub yerə səriklər. Şumer mifologiyasında Humbaba nəhəng varlıq olub meşə gözətçisi, meşə ruhu funksiyasını daşıyır. O, 7 şüadan ibarət mifoloji heybətli obrazdır. Onun köməkçiləri isə sidr ağacı cildində şüa kimi təsəvvür olunan, meşəni qoruyan mifoloji varlıqlardır. Humbabanın əynində şüa geyimi vardır, rəqibin gözünü qamaşdırır. Bilqamis ölümlü deyil, Enkidu isə öləri insandır. Öküzün öldürülməsində iştirak etdiyinə görə allahlar onu ölümə məhkum edirlər. Dastanın bu yerinə qədər Şumer qəhrəmanı ölümü dərk etməmişdir. Yalnız Enkidunu itirdikdən sonra ölümün nə olduğunu başa düşən Bilqamis öləcəyindən qorxur. Aşağıdakı sətirlər də Bilqamisın xarakterini açır.

Səhraları gəzirəm, yollar olub məskənim.
Necə susum dayanım, dincliyim yoxdur mənim!
Mənim əziz dostumun artıq çırağı sönmüş!
Mənim dostum Enkidu daha torpağa dönmüş
Bir də qalmamaq üçün yatmayacağammı mən?
Əqrəb, sənə rast gəldim, söylə necə eləyim?
O dəhşətli ölümün üzünü heç görməyim! [1, 149]

Tanrı mənşəli öləri insan olan Bilqamisın gənclik çiçəyini əldə etməsi insanların ölümsüz olmasına, cavanlaşmasına, dünyada əbədi yaşamasına xidmət edəcəkdir. Çiçəyin cavanlıq bəxş etmə xüsusiyyəti “Məlik Məmməd” nağılında almanı oğurlayan divin mifoloji düşüncədə hər dəfə cavanlaşması ilə üst-üstə düşür. Mifologiyada çiçəyi oğurlayan İlan və almanı aparan div xaotik qüvvə kimi təqdim olunur. Bu səbəbdən Bilqamisa və Məlik Məmmədin atasına gənc olmaq qismət olmur. Şumer dövründəki daşqın Utnapiştinin ölümsüzlük qazanmasına xidmət edir, əlamətləri eyni olsa da, qiyamət mifi xarakteri daşımır. O, sadəcə daşqın motivinin artefaktı kimi diqqət çəkir. İkinci bir tərəfdən, Utnapişti ölümsüz olması ilə Xızırla eyni cərgədə dayanır. Üçüncü bir tərəfdən, ölümdənqaçma motivi Bilqamisla Dədə Qorqudu birləşdirir.

“Bilqamis” dastanı gil tabletlər üzərində yazılmışdır. “Bilqamis” dastanının üzü köçürülmüş variantları içərisində Babil, akkad, hett nüsxələrini də qeyd etmək olar. Bu nüsxələr də gil tabletlər üzərindədir.

Qədim dünyanın arxaik mifologiyalarından biri də hind mifologiyasıdır. Bu mifologiyanın ən qədim sayılan dastanları içində “Mahabharata”, “Ramayana” və “Riqveda”ni misal göstərmək olar. Hind mifologiyasında da əsas ünsürlər od, su, hava, külək, bitki obrazlaşaraq dastan qəhrəmanlarına çevrilir. Hind esxatoloji düşüncəsində Vişnunun insan obrazında ağ atın üstündə, əlində qılınc peyda olması, gələcəyin təcəssümü olan Kalkinin zühur edəcəyini göstərən hekayətlər xüsusi yer tutur. A. Şükürov Kalkin haqqında mifin formalaşmasında Zərdüşt dininin böyük rol oynadığını qeyd edir [3, s. 105]. Amma Kalkin haqqında düşüncə Zərdüşt təlimindən daha əvvəlki inamdır. Hind mifologiyasında Vişnunun çoxlu adları və epitetləri olmuşdur. Bu adlardan biri də Narayanadır. O, Vişnu obrazına aid olub, yuxuda olduğu zamanı – dünyanın məhv olduğu, hər şeyin ilkin okeana çevrildiyi zamanı əks etdirir. Vişnu oyanandan sonra müəyyən bir dövr keçir, Yer təzədən yaranır, Vişnu yenidən şər qüvvələrlə mübarizəyə başlayır.

“Mahabharata” dastanındakı “Manu tufanı haqqında hekayət”də də balıq xilaskar kimi gələcək dünya daşqınından Manunu (Vişnunu) məlumatlandırır. Hekayətdə deyilir ki, Pandular meşədə, öz sığınacaqlarında dinc yaşayırdılar. Hər axşam müdrik abidlər onların yoxsul komasına gəlib uzaq keçmişdən söz açırdılar. Pandulardan olan, hər şey haqqında məlumat almaq istəyən Bhimasena Manu haqqında danışmağı xahiş edir. Qoca abid-brəhmən sözə başlayır:

“Çox qədim zamanlarda bu torpaqlarda müdrik Manu adlı biri yaşayırmış. O, çox xeyirxah, əməli saleh bir şəxs idi. O, tanrıların sevgisini qazanmaq və insanlara misilsiz hədiyyə almaq üçün həyatın bütün nəsələrinədən imtina etmişdi, zahid həyatı keçirirdi. O, on min il çayın sahilində bir ayağı üstə durub, əllərini göyə uzadıb bir duanı təkrar edirdi:

– Ey ulu tanrılar, insanlar üçün faydalı bir hünər göstərmək üçün mənə imkan verin.

Bir dəfə o, 14 gecəlik ay kimi işıldayan balaca balığın sahilə üzdüyünü gördü. Balıq Manuya dedi:

– Ey bəni-adəmlərin ən ülvisi, məni xilas elə. İri balıqlar məni udmaq istəyirlər. Onların iti dişlərindən məni xilas et. Vaxt olar, mən də səni darda qoymaram.

Manu əlini atıb balaca balığı çaydan çıxartdı və içi su ilə dolu təknəyə saldı. O, balığı yemləyir, nazını çəkirdi. Bir müddətdən sonra balıq böyüdü, təknəyə sığmadı, dilə gəlib Manunu köməyə çağırırdı:

– Ey böyük insan, bura darısqaldı, boğuluram. Mənə elə yer tap ki, orada yaşaya bilim.

Manu qızıl balığı gölə buraxdı. Amma tezliklə göl də bu balığa darlıq elədi, o, Manuya yalvardı ki, onu Qanq çayına buraxsın. Balıq burada da o qədər böyüdü ki, çaya sığmadı. Manunu köməyə çağırırdı.

– Mən dəryada üzmək istəyirəm.

Manu onun bu arzusuna da əməl edəndən sonra balıq ona dedi:

– Mənə qulaq as. Mənim hər nazıma dözdün, mənə əlindən gələn yaxşılığı etdin. Sənə gələcəyin sirrini açmaq istəyirəm. Tezliklə dünyaya fəlakət üz verəcək. Leysan tökəcək, dağları, düzləri sel basacaq, yer üzü su altında qalacaq. Buna görə də özünə iri, möhkəm gəmi düzəlt, hər bitkinin toxumundan, hər canlıdan, şir və siçandan, hər növdən bir cütü gəmiyə doldur. Yer üzünü sel-su basanda gəmiyə qalxıb məni gözlə. Vaxt-vədə yetişəndə mən böyük və buynuzlu balıq cildinə girib sənənin yanına gələcəyəm. Balıq bunu deyib dalğaların qoynunda yox oldu. Manu isə hər şeyi onun dediyi kimi edib gözləməyə başladı. Tufan qopub dünyanı su basanda Manu öz gəmisinə qalxdı. O dəqiqə böyük və iri buynuzlu bir balıq peyda oldu. Manu kəndiri atıb onun buynuzuna bəhd etdi, balıq gəmini yedəyinə alıb coşğun suları yara-yara irəli apardı. Onlar neçə illər dəryada üzdülər, ancaq bir əlçim quru yer tapa bilmədilər. Sonra uzaqlarda suyun altından boylanın dağın şiş ucu göründü. Bu, Himalay dağının ən uca zirvəsi idi. Manu gəmini qayaya bağlayıb balığı buraxdı. Balıq dedi:

– Hamınız quruya çıxın, yeni həyatın təməlini qoyun. Məni isə bir də görməyəcəksiniz. Əlvida.

Yer üzündən su çəkiləndən sonra Manunun hifz elədiyi canlılardan, toxumlardan həyat yenə cücərib çiçəkləndi” [1, 353-354].

Bu kimi daşqın miflərində insanlığın sığındığı yer dağ zirvəsi olur. “Ergenekon” dastanında da qədim türklərin sığındığı məkan dağ döşüdür. Onlar burada artmış, ürümüş, aşağılara enmişlər. Daşqın miflərini müqayisə edəndə əsas amilin müqəddəslik olduğu görünür. İstər Nuh peyğəmbərin adı ilə bağlı, istərsə də şumer – hind esxatoloji miflərində yeni dünya düzəninə qurulması üçün daşqından istifadə olunmuşdur. Çin mifologiyasında da daşqın motivi geniş yayılmışdır. Bu miflər “Şu szin/Şi szin, yaxud “Poeziya kitabı” əsərlərində geniş əks olunmuşdur. Bu əsərlərdə daşqına həsr olunan miflər olduqca çoxdur. Yuan Ke adlı Çin müəllifi “Qədim Çin mifləri” kitabının VII fəslində onları “Qun və Yuy daşqını sakitləşdirir” başlığı altında yerləşdirmişdir. Qun və Yuy qədim Çin sülaləsi olan Sya sülaləsinin əsasını qoymuşlar (e.ə. 2205-ci ildə). Onlar ortodoks təsvirlərdə insan kimi təsvir olunan, Qun və Yuy adını ifadə edən heroqliflərin qrafik formasında əks olunan

qeyri-insan, yəni Qun heroqlifi “balıq” elementini ifadə edir, Yuy heroqlifi ilə həşərat və ya başqa canlı formasını verən elementə oxşayır [4, 164-191].

Yuan Ke “Qədim Çin mifləri” kitabında daşqını belə təsvir edir: “*Bütün dünyanı su basmışdı. Su qabağına çıxan hər şeyi aparırdı, birçə qarış belə boş yer qalmamışdı. Onun dalğaları səmaya çatırdı. İnsanlar inildəyirdi...*” [4, 164-191].

Beləliklə, biz miflərdə Yuy haqqında çoxlu faktlarla qarşılaşırıq. Bu mətnlərdə deyilir ki, o, atasına bədbəxtlik gətirən öz-özünə şişib böyüyən torpaqdan istifadə etmişdir. Başqa bir mətnə onun hökmdarlığından danışılır. O, məmurlarına əmr edir ki, dünyanı Qərbdən Şərqə, Şimaldan Cənuba öz addımları ilə ölçsünlər. Bu yolla onlar Yer kürəsinin kvadrat olduğunu, uzunluğunun 233 500 li (77 833 mil), eninin isə 75 addım olduğunu müəyyən etdilər. Yuy özü də səyyah olmuşdur. O, müxtəlif yerləri, hətta günəşin çıxdığı fusan ağacı, Qaradişlilər, Qanadlılar, Lüt və başqa xalqların yaşadıkları yerlərə səyahət etmişdir. O, gəzdirdiyi ölkələrin adət-ənənəsinə riayət edirdi. Lüt ölkəsində hamı çıpaq gəzdirdiyinə görə o da paltarını soyunmuşdu. O, igid bir insan idi. O, quldurlara qalib gəlmişdi, 10 ölkəni işğal etmişdi. Bir hadisə ilə bağlı olaraq dağda ondan asılı olan əyanların şurasını çağırır. Belə bir fikir də vardır ki, bu şura ruhların şurası idi. Mifdə deyilir ki, Yuy bataqlığın qurudulması ilə məşğul olarkən bir çox dağların altından keçid düzəltmək üçün ayıya çevrilir. Bunu gören arvadı Tu ondan qaçmağa başlayır və daşa dönür. Bu zaman Tu hamilə idi, Yuy qışqırır ki, oğlumu mənə ver. Daş şimal tərəfdən çatlayır, oradan Yuyun oğlu Si çıxır. Yuy ilə bağlı olan miflərdəki motivlər çox maraqlıdır və müqayisəli mifologiya problemi üçün çoxlu materiallar verir. Bu miflərdəki hadisələr bir-birini sanki təkrar edir. Si də, atası Yuy kimi, daşdan doğulur, Yuy isə, öz atası Qun kimi, ayıya çevrilir və s. Belə bir mif də maraqlıdır. Əyanlardan biri yuxuda görür ki, onun yanına bir ayı gəlir. Guya bu ayı Qunun ruhu imiş. Buradan da ayının totem kimi qədim çinlilərdə əcdad olması görünür. Çin mifologiyasında Qun və Yuyun daşqından sonrakı mifoloji funksiyası onların ilahi varlıq kimi Çində sivilisasiyanın yenidən başlanmasına yönəlmişdir. Dünyanın yaradılmasında, daşqından sonra birinci sivilisasiyanın və Çin dövlətinin qurulması onların adı ilə bağlıdır [4, 164-191].

Daşqın motivi Şərq (və ümumiyyətlə xalqlarının) mifologiyalarında müstərəkdir. Eyni motivi paylaşan şumer, hind, İran, Çin, türk mifologiyaları bu süjeti ya ümumi bir mənbədən götürür, ya da süjet müxtəlifliyi onların hansı birinə üstünlük verilməsini müəyyənləşdirməyi mümkünsüz edir. Çünki belə süjetli daşqın motivləri hər bir xalqın öz mifologiyasına məxsus

olur. İran mifologiyasından danışarkən birbaşa Avestadan çıxış etmək lazım gəlir. Bu faktlarla, məsələn, “Şahnamə”dəki esxatoloji görüşləri izah etmək olar. Əjdaha mifoloji obrazı haqqında çox deyilmişdir, onun xaotik qüvvə olması, su başlanğıcı ilə əlaqəli olaraq gözəl qızları qurban kimi tələb etməsi, dünyanı udması kimi mənfi xarakteri vardır. “Şahnamə”də də Zöhhak obrazı Aji-Dahaka adlanır. Onun mifoloji ilanla bağlılığı vardır. Nağıllarımızda da ilanların çox yaşadığından sonra əjdahaya çevrilməsini göstərən faktlara rast gəlinir. A.Şükürov yazır ki, Aji-Dahaka üçbaşlı nəhəng ilanın qədim İranda işlədilən adıdır. O, uzun müddət İranda hökmdarlıq etmişdir. Fəridun dəmirçi Gavənin köməyi ilə onu tutub Dəməvənd dağındakı zindana atsa da, əjdaha zəncirlərini qıraraq qaçır və yenə adamları yeməyə başlayır. Ahuraməzdanın köməyi ilə Gərşasp əbədi yuxudan oyanaraq, əjdahanı öldürür [3, 86].

Avestada göstərilən bu faktlar “Şahnamə”də obrazlaşaraq, Zöhhak misalında əksini tapır. İnsanları udmaq kimi mənfi xarakteri olan Əjdaha kosmosa qarşı dayanır. Onun dünyanın təbii proses kimi məhv edilməsinə əks olaraq özünü xaotik qüvvə kimi göstərməsi qiyamətin antaqonizmidir. Onun gündə 30 adam yeməsi insanlığı tükəndirmək mənasına gəlir, ona qarşı mübarizəni labüd edir.

Avestada qiyamət haqqında fikirlər də verilir. Qatalarda xeyirlə şərin mübarizəsində xeyirə kömək edənlər və etməyənlər məşhər günü ilə qorxudulur. Deyilir ki: “Ey Ahuraməzda, bəhrəli heyvan istəyərək, kənd içində çalışmaq arzusu olan adama və doğru din üzrə yaşayaraq günəşə bel bağlayan bir çox adamlara hesab günündə ağıllılar sarayında (behiştə) necə yer veriləcək?” [5, 65].

“Budur, sitayişlə sizə tapınıram, ey Məzda Ahura, doğruluq və uğurlu davranış friştələri və yüksək mənəvi hökmdarlığa ki, dindarların arzu etdikləri kimi, əməlləri yoxlayan şəxs itaətkarları behiştə yola salsın” [5, 65].

“Beləliklə, pis əməllərin, aldanmış və zavala uğramışların hamısının naləsi yüksələcəkdir. Olsun ki, Məzdanın yaxşı hökmdarlarından biri onları məğlubıyyətə uğradıb məhv etsin və onlar qarşısında kəndlilərə dinclik versin. Hamıdan yüksək olan o kimsə çox tezliklə onlara ölüm zəncirləri ilə cəza verəcəkdir” [5, 75-76].

“Beləliklə, yalanpərəstin əsl mahiyyəti özü üçün düzgün yolun mükafatını aydın şəkildə puça çıxartdı. Əməllər sirat körpüsü üzərində göründükdə onun ruhu qorxuya dalacaqdır. Çünki o, öz dili və əməli ilə düzgün yoldan dönmüşdür” [5, 71].

İslamda da qiyamət təkcə dini məsələ deyil, eyni zamanda islami-mənəvi dəyərlərin qiymətləndirilməsi deməkdir. Yaxşı və pis əməllərə görə cavab verməli insanlar öz dəyərlərini bu dünyada ala bilirlər. Lakin ən dəqiq qiymətləndirmə Allah hüzurundadır. “əl-İsra” surəsinin 13-14-cü ayələrində göstərilir ki, *“biz hər bir insanın əməlini öz boynundan asar və qiyamət günü (bütün əməllərini) açıq kitab kimi qarşısına qoyarıq. (Və ona belə deyərik:) “Oxu kitabını (əməl dəftərini). Bu gün sən haqq-hesab çəkməyə özün-özünə (özün öz əməllərinin şahidi olmağa) kifayətsən!”* [2, 340].

Z.Həbibbəylinin “Əxlaqa aparan yol” əsərində də deyildiyi kimi, *“cənnət həyatı da, cəhənnəm həyatı da əbədidir, sonsuzdur. Axirətə inam bəsləmək bütün bunların bir zaman baş verəcəyinə inandırmaq və dünyadakı yaşayışını bu inanc əsasında qurmaq deməkdir. Dünya həyatı axirət həyatının astanasıdır və onun keyfiyyətini müəyyən edir”* [6, 224].

Tədqiq etdiyimiz mifoloji mətnlər belə bir ümumi nəticəyə gəlməyə imkan verir ki, arxaik mifologiyalarda kosmoqoniya haqqında çoxlu məlumatlara rast gəlinsə də, bu dünyagörüşü təsdiq edən mətn tipləri olduqca azdır. Bu, arxaik mifologiyada esxatologiya ilə bağlı təsəvvürlərin azlıq təşkil etməsi ilə bağlıdır. Rast gəlinən mifoloji mətnləridə də esxatologiya haqqında danışmağa az imkan verir. Bu, bəlkə də ən qədim arxaik dövrlərin esxatologiya haqqında baxışlarının onlar tərəfindən necə qiymətləndirilməsindən asılıdır. Əlimizdə olan nümunələrdə esxatologiya mətnin üst qatında deyil, arxaik dünyagörüşə uyğun olaraq tutqun şəkildə ifadəsini tapmışdır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Qədim Şərq ədəbiyyatı, Bakı: Azərbaycan ensiklopediyası, NPB, 1999, 584 s.
2. Qurani-Kərim / ərəb dilindən tərcümə edilən Z.M.Bünyadov, V.M.Məmmədəliyev. Bakı: Çıraq, 2004, 680 s.
3. Şükürov A. Mifologiya / 4-cü kitab (qədim hind mifologiyası)/ Bakı: Elm, 1996, 164 s.
4. Юань Кэ. Мифы древнего Китая / К.Юань. – Москва: Наука, 1987, 532 с.
5. Zərdüşt peyğəmbər. Avesta (parçalar) / Milli virtual-elektron kitabxananın e-nəşri. Elektron kitab № 3 (48-2016). www.kitabxana.net/ – Bakı: YYSQ, 2016, – 76 s.
6. Z.Həbibbəyli Əxlaqa aparan yol, Bakı: Adiloğlu, 2013, 356 s.

Nigar Zeynalova

Summary

Semantics of eschatological elements with archaic motive texts

The issues of the world, man and the hereafter stand at the base of archaic mythology which play an important role in the spread of this idea. In these mythologies, the factor that brings the hereafter closer is the motive of the flood. Turkish, Sumerian, Egyptian, Chinese, Indian etc. due to the flood motive was used in mythology to describe the worldview of ancient peoples about the end of the world. Mythological images that helped the ancient man to escape from this punishment Mahu, Prophet Noah, Gun, Yuy, etc. were sent to help. The saving function of those sent to mankind as a last chance has been determined by God. In various calendar myths, these survivors become mythological figures and become protectors of all human beings.

Нигяр Зейналова

Резюме

**Семантика эсхатологических элементов в текстах
с архаическими мотивами**

Архаическая мифология народов мира основана на проблемах мира, человека и потусторонней жизни, которые составляют основное содержание эсхатологического сознания. В этих мифологиях основным фактором, приближающим конец света и потустороннюю жизнь, является мотив всемирного потопа. Мотив Потопа в мифологии тюркской, шумерской, египетской, китайской, индийской и др. используется для описания верований древних людей о конце света. Мифологические образы – Маху, Ной, Кун, Юй и другие приходят на помощь древнему человеку, чтобы помочь ему избежать наказания потопом. Спасительная функция этих посланцев Всевышнего определена Богом как последний шанс для человека. В разных календарных мифах эти Спасители представлены в мифологических образах покровителями людей.

Rəyçi: fil. e. d., prof. C. Qasimov